

A franciaországi magyar diaszpóra – különös tekintettel a párizsi magyarokra¹

Hungarian Diaspora in France – Special Reference to the Hungarians in Paris

Palócz Márk

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2025.1.3

Összefoglaló: Franciaország mindig is vonzó célpont volt azok számára, akik valamilyen kényszerű oknál fogva – legyen az gazdasági vagy éppen politikai – kénytelenek voltak elhagyni Magyarországot, hogy új életet kezdjenek. A 18. századtól folyamatosan éltek magyarok Franciaországban – az átlagemberektől az egészen kimagasló, illusztris személyekig. Például érdemes megemlíteni gróf Károlyi Mihályt, Magyarország egykori miniszterelnökét. Az elmúlt évszázad során, sőt egészen napjainkig, a francia földön letelepedett magyarok száma hol növekvő, hol csökkenő tendenciát mutatott. A hivatalos adatok szerint jelenleg 17.100 magyar él és dolgozik Franciaországban, de a valóságban a számuk sokkal magasabb is lehet.

Kulcsszavak: diaszpóra, magyarok, Franciaország, Párizs, emigráció

Abstract: *France has consistently served an attractive destination for individuals compelled to leave Hungary due to various economic and political circumstances in order to commence a new life. Since the 18th century, several thousands of Hungarians have resided in France for a shorter or a longer period of time (or for the rest of their life) encompassing a wide range of individuals from everyday citizens to the most prominent and illustrious figures, such as Count Mihály Károlyi, a former Prime Minister of Hungary. Over the past century up to the present day, the number of Hungarians living in this Western European country has been on the rise and on the decline. Currently, official statistics indicate that approximately 17,100 Hungarians are living and working in France; however, the actual number may be significantly higher.*

Keywords: diaspora, Hungarians, France, Paris, migration

Bevezetés

„Lélekben 15 millió magyar miniszterelnöke szeretnék lenni” – mondta Antall József, Magyarország egykori miniszterelnöke 1990. június 3-án, a Magyar Demokratikus Fórum III. országos gyűlésén. A világban élő magyarok lélekszáma

tekintetében ez minden bizonnyal túlzó állítás volt, de azért közel járt az igazsághoz.² A 2022-es népszámlálás szerint Magyarország népessége jelenleg 9,6 millió fő,³ míg külföldön, világszerte megközelítőleg 5 millió magyar él.⁴ Kisebbs-nagyobb lélekszámú magyar közösség a Föld minden pontján megtalálható. Számos országban viszont nemcsak egy, hanem több magyar közösség, intézmény, csoport vagy egyesület jött létre a 19. század vége óta. A magyarok elvándorlásának három fő oka különböztethető meg. A politikai – ide azok tartoznak, akik nem akarták kiszolgálni az aktuális rezsimet, vagy a politikai vezetés üldözte őket –, a gazdasági – akik számára az ország nem tudott megfelelő jövedelmet biztosítani –, valamint a szerencsét próbálók: nekik szándékukban állt az anyaországba való későbbi visszatérés.

A modern kori történelem folyamán a legvonzóbb célország mindig is az Amerikai Egyesült Államok volt. Azonban az első világháború után ott bevezették az *Emergency Quota Act* nevű bevándorlási törvényt, amely korlátozta a betelepülni vágyók, így a magyar emigránsok számát is. (Ennek ellenére ott él a külhoni magyar diaszpóra kétharmada, több mint másfél millió fő.)⁵ Ezért új célországok nyitották meg a kapukat az elvándorlók előtt: ilyen volt például Argentína, Dél-Afrika és Franciaország is. Az utóbbi nemcsak az első világháborút követően, de mindig is vonzó úti cél volt a magyarok szemében: a Rákóczi-szabadságharc leverése után elmenekült huszároktól 1956 forradalmárait és szabadságharcosait át egészen napjaink gazdasági emigránsaiig nagyon sokan érkeztek oda ideiglenesen vagy véglegesen.

A jelen tanulmány tágabb összefüggésben vizsgálja a magyar diaszpóratörténet kezdeteit, tehát az elvándorlási hullámok kiváltó okait és rövid történetét. Ezt követően betekintést nyerünk a franciaországi magyar – civil és katonai – diaszpórák százéves történetébe. Franciaország esetében fontos a két típus megkülönböztetése, mert azok egymás mellett fejlődtek ki és léteznek mind a mai napig. Mindezek után az utóbbi harminc évre koncentrálunk: a különböző becslések és a hivatalos adatok segítségével megvizsgáljuk a nyugat-európai országban ma élő magyar diaszpóra helyzetének alakulását. Végül a párizsi magyar közösség sorsát vesszük górcső alá: mekkora volt korábban, és milyen nagyságú jelenleg, továbbá milyen intézmények segítik az identitásának a megőrzését.

Elvándorlási hullámok

A vándorlás és az elvándorlás mindig is fontos szerepet játszott a magyarok életében, és ez napjainkban sincs másképp. A honfoglalás előtt a magyarok – nomád népként – lóháton keresték a világ „aranyos szegletét”,⁶ amelyre a székely monda szerint a Kárpát-medencében találtak rá, és ezt a területet választották otthonukul. A magyar etnikai térszerkezet a honfoglalás óta négy fő korszakra

osztható fel. Az első a 10–15. század közé tehető, amikor a magyarok benépesítették a nagyrészt lakatlan területeket. A második a 16–18. századi török hódoltság ideje: a magyarok népességszáma lecsökkent az országban, és teret nyertek a nemzetiségek. A harmadik a 19. századra a 20. század elejére, a hosszú 19. századra esett, amelyre a Magyar Királyság teljes területére kiterjedő magyar etnikai terjeszkedés volt jellemző, amelynek a trianoni békediktátum vetett véget. A negyedik pedig a napjainkban is tartó szakasz, amelyben a fokozódó magyar etnikai előretörés érzékelhető az új – a trianoni békeszerződéssel létrehozott – magyarországi határokon belül, miközben a szomszédos államokban élő magyar közösségek folyamatos visszaszorulása tapasztalható.⁷

Az etnikai térszerkezeti változások mellett a Magyarországról induló elvándorlási hullámok is megfigyelhetők. Már a Rákóczi-szabadságharc leverése következtében is számos magyar – főképp huszárok – menekült el, hagyta hátra a hazáját, hogy új otthonra leljen.⁸ A diaszpórakutatók azonban úgy vélik, az első klasszikus elvándorlási hullám a modern kortól, pontosabban az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc leverésétől számítható. Julius Jacob von Haynau rémuralma és a politikai megtorlások elől menekülve több ezren hagyták el az országot, köztük az akkori miniszterelnök, Kossuth Lajos is. Az akkori kivándorlási hullámra Kossuth-emigráció néven emlékezünk, noha „Kossuth és követői magukat nem emigránsnak, hanem száműzötteknek nevezték”.⁹

A „paraszti exodus”

1871 és 1913 között megközelítőleg kétmillió állampolgára hagyta el a Magyar Királyságot, elsősorban gazdasági és megélhetési okokból, és vándorolt a tengerentúlra. A „nagy háborút” megelőző tizennégy évben nagyjából másfél millió emigránst regisztráltak¹⁰ – azaz „kitántorgott Amerikába másfél millió emberünk”¹¹ –, akiknek közel háromnegyedét férfiak tették ki. Az útra kelt, etnikailag heterogén férficsoporthoz szintén nagyjából a háromnegyede fiatal – 20 és 49 év közötti – volt, s a többségük a gazdaságilag elmaradott agrárvidékekről származott. Mivel főként mezőgazdasági munkások, elszegényedett parasztok vagy éppen föld nélküli zsellérek alkották, az akkori elvándorlási hullámot a szakirodalom paraszti exodusnak nevezi.

Az ő kivándorlásuk alapozta meg az első tengerentúli magyar diaszpóraközösségek létrejöttét, és járult hozzá egyes hazai régiók elnéptelenedéséhez. A 19. és a 20. század fordulójának migrációja azonban nem teljesen egyirányú volt, mivel sokan csak szerencsét próbálni mentek a tengerentúlra, és szándékukban állt a majdani hazaköltözés. 1899 és 1913 között – a magyarországi statisztikák szerint – a kivándorlók csaknem negyede vissza is tért az anyaországba.¹²

A diaszpóra térbeli bővülése

A szakirodalom a második nagy kivándorlási hullámot az 1920-as és az 1940-es évek közé teszi, amikor az Amerikai Egyesült Államok felhagyott a liberális bevándorlási politikával, és a kongresszus 1921-ben elfogadta a sürgősségi kvótáról szóló vagy sürgősségi bevándorlási törvényt (*Emergency Quota Act*), amelyvel a külföldiek amerikai beutazását korlátozták. Az intézkedés főleg a „nem kívánatos” kelet-közép-európai bevándorlókat sújtotta – példaként említhetők a lengyelek és a magyarok.¹³ Mivel azonban a trianoni békeszerződést követően a Magyar Királyság egyes részeit elcsatolták Csehszlovákiához, Romániához és a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz, az 1920-as években az anyaországból elvándorolt magyarok részaránya mindössze 20 százalékot tett ki, a többség az említett országok állampolgáraiként indultak el.¹⁴

Amint az Egyesült Államok bezárta a kapuit a bevándorlók előtt, ideiglenesen új úti célok kínáltak lehetőséget számukra. Közéjük tartozott Kanada, Ausztrália és Latin-Amerika (elsősorban Argentína és Brazília), de sokkal kisebb arányban Chile, Mexikó, Kuba és Venezuela is fogadott be magyarokat.¹⁵ Akkoriban Buenos Airesben és São Paolóban nagy számban gyűltek össze a magyarok, akik hamarosan felvirágoztatták a magyar kulturális életet ott, s tették a két nagyvárost a dél-amerikai magyarok kulturális központjává.¹⁶

A két világháború között a kivándorlók az 1920-as években az európai úti célok közül elsősorban Franciaországot és Belgiumot, az 1930-as években pedig Németországot választották, de sokan később inkább visszatértek az anyaországba.¹⁷ Az első és a második kivándorlási hullám összevetéséből az látszik, hogy míg az utóbbi mérete a paraszti exoduséhoz képest csökkent, viszont a magyar diaszpóra térbeli, földrajzi kiterjedtsége tárgult. Ráadásul az általuk megalakított közösségeket gyarapították tovább azok, akik a második világháborút követő migrációs hullámok során érkeztek.¹⁸

A második világháború és az 1956-os forradalom okozta migrációs hullámok

Az 1940-es évektől egyre komplexebbé váltak a kivándorlás motivációi, ennek következtében alig húsz év alatt több százezren hagyták el Magyarországot. Jellegeiben és időben három, egymástól jól elkülöníthető migrációs hullámot lehet kiemelni. Az elsőt azok a magyarok alkották, akik a világháború alatt vagy közvetlenül utána külföldre menekültek (akár a háború borzalmaitól és a náciktól, akár a támogatásuk miatti megtorlástól való félelem miatt), továbbá azok a korábbi deportáltak, hadifoglyok és katonák, akik nem kívántak hazatérni, valamint a közeledő szovjet hadsereg elől menekülők. A második hullám egységesebb képet mutatott, mert ők „államszocializmus előtti évek demokratikus törekvéseinek képviselői és pártolói” voltak. A harmadikba pedig azokat sorolhatjuk, akik az

1956-os forradalom bukása után hagyták el az országot. E három hullám során megnövekedett a diaszpóráközösségekben élők létszáma, viszont fokozódott a belső, társadalompolitikai szegregáció is, s ez okozta a külföldön működő magyar szervezetek szétválását és az egymással és a régebbiekkal szemben álló új szervezetek megalakítását.¹⁹

A második világháború idején Európában megközelítőleg 11 millió ember menekült el a hazájából, s vált hontalanná, s bár a többségüket 1947 nyaráig repatriálták, mégis közel másfél millióra tehető azok száma, akik nem kívántak visszatérni. Az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) irányítása alatt 1946-ban megalakult a Nemzetközi Menekültügyi Szervezet (*International Refugee Organization*, IRO), amely 1947. július 1-jétől 1951. december 31-ig 1.038.750 hontalan (*displaced person*, „dipi”) letelepedését koordinálta; köztük voltak azok a magyarok is, akik a háború után nem szándékoztak visszatérni Magyarországra.²⁰ Közülük tizenhétezer főt az Amerikai Egyesült Államok, s megközelítőleg három és fél ezret Franciaország fogadott be. Az 1940-es évek közepétől az '50-es évek közepéig Kanadában 16,5 ezer, míg Ausztráliában 14,5 ezer magyart tartottak nyilván. A magyar „dipik” létszáma becslések szerint Dél-Amerikában tízezer, a skandináv országokban ötezer,²¹ Dél-Afrikában pedig 300 fő körül volt.²² A „dipik” megközelítőleg 20 százaléka volt zsidó származású, akik túlnyomó része Palesztina, illetve az újonnan létrejött Izrael Állam felé vette az útját.²³

„Elvándorlási csend”

A kommunista hatalomátvételt követő időkben – 1949 és 1956 között – nagyon szigorúan korlátozták a Magyarországról történő ki- és elvándorlást. Azokat az éveket a szakirodalomban az „elvándorlási csend” időszakának nevezik: akkoriban összesen mindössze 2553-an hagyták el az országot, s csupán 476-an tértek vissza.²⁴ Ezt a migrációs csendet (is) törte meg az 1956-os forradalom, amelynek a leverését egy óriási elvándorlási hullám követte, s annak részeként megközelítőleg 176 ezren hagyták el az országot – a politikai megtorlásoktól tartva és/vagy egy új élet reményében –,²⁵ s vállalták az akár több évnyi menekülttábori létet. De az 1956-ot követő exodus után sem állt meg a kivándorlás: 1988-ig éves szinten hat-nyolcszáz fő hagyta el legális vagy illegális módon Magyarországot.²⁶

A rendszerváltás utáni kivándorlási adatok

A rendszerváltást követően és a kétpólusú világrend megszűnésével a globalizáció folyamatai lehetővé tették a földrajzilag széttagolt diaszpóráközösségek számára az államhatárokat átívelő kapcsolatrendszereik kiszélesítésére és megerősítésére. Az ezredforduló után több olyan ernyőszervezet is megalakult,

amely regionális szinten köti össze a különböző országokban működő magyar intézményeket. Ilyen például a Nyugat-európai Országos Magyar Szervezetek Szövetsége (NYEOMSZSZ), amelynek tagszervezetei tizenöt európai ország magyar diaszpóját egyesítik, a Latin-amerikai Magyar Országos Szervezetek Szövetsége (LAMOSZSZ), amely több közép- és dél-amerikai ország – köztük Brazília, Argentína, Paraguay, Chile, Costa Rica, Venezuela és Uruguay – országos szintű magyar szervezeteit fogja össze,²⁷ illetve az Észak-amerikai Magyar Országos Szervezetek Szövetsége (ÉAMOSZSZ).

Az 1990-es évek során a kivándorlás igénye visszaesett, majd a 2000-es évek második felében – főleg a 2008-as gazdasági világválság következtében – újra megnőtt, és napjainkban is növekedni látszik. Az Európai Unióhoz történt csatlakozás nem váltott ki tömeges elvándorlást; a folyamat 2007 körül vette újra kezdetét, 2010-től pedig gyorsuló tendenciát mutatott.²⁸ Az első évben 7318-an hagyták el az országot, egy évvel később a számuk több mint ötezer fővel emelkedett, azaz 12.413 fő ment külföldre szerencsét próbálni, új életet kezdeni. 2012-ben 12.964, a következő évben már 21.580, 2014-ben pedig 31.385 fő indult útnak. Az évtized közepén érte el a rendszerváltás utáni kivándorlás a csúcspontot (32.852 fő), egy évre rá már kicsit kevesebben, 29.425-en távoztak, és a számuk folyamatosan csökkent 2020-ig: 26.957, 23.808, 21.900, 19.322. Erre az évtizedre viszont ismét emelkedést mutatnak a számok: 2021-ben 21.730, míg 2022-ben 28.825 személy hagyta el Magyarországot hivatalos úton, hogy külföldön találja meg a számításait.²⁹ A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) adatai szerint tehát 2015-ig folyamatosan emelkedett a kivándorlók száma, majd csökkenni kezdett, 2021-ben pedig ismét növekedésnek indult. Noha az ismert adatokat kell hivatalosnak tekinteni, valószínűsíthető, hogy a tényleges kivándorlás ennél jóval nagyobb mértékű volt. A főbb európai úti célok közé tartozik Németország és Ausztria, s nagyon sokan költöztek az Egyesült Királyságba is,³⁰ amíg a brexit következtében a munkavállalás jóval bürokratikusabbá és nehezebbé nem vált az európai – így a magyarországi – (állam)polgárok számára.³¹ Ez az új típusú kivándorlás inkább gazdasági, mint politikai jellegű.

A franciaországi magyar diaszpórák történeti áttekintése

A franciaországi magyar diaszpórának két típusát különböztethetünk meg: a civilt – amelynek a művész társadalom is a részét képezi –, illetve egy folyamatosan mozgásban lévő katonait. Ez a kettéválasztás azért lehetséges, mert a két csoport egymástól jól elkülöníthető, önmagukban is vizsgálható. Habár a történelem folyamán bizonyos időszakokban teljesen összevegyültek, de egy-egy pont után a szálak újra különböztethetők, és a történetük egymás mellett, párhuzamosan fut. E kétféle diaszpóra rövid áttekintése olvasható az alábbiakban.

Civil diaszpóra

Az első hivatalos adatok a Franciaországban letelepedett magyarok számával kapcsolatban Thirring Gusztávnak, a Magyar Tudományos Akadémia földrajz-, statisztika- és demográfiakutatójának az 1904-ben írt tényfeltáró munkájából származnak. A könyvében található statisztika szerint 1891-ben 2261, 1896-ban 2068 magyar személy tartózkodott a nyugat-európai ország területén, akiknek megközelítőleg a 60 százaléka³² a fővárosban talált magának lakhelyet.³³ A századforduló elejére, 1901-re vonatkozó adat szerint akkor 1306 magyar állampolgárt tartottak nyilván csak Párizsban. A számuk a következő tíz évben több mint ötszázal, 1857 főre emelkedett. Ebből úgy tűnik, hogy éves szinten átlagosan ötvenen költözhettek Magyarországról a francia fővárosba. Az első világháború kitörése után ez a tendencia véget ért, sőt – talán éppen Trianon miatt – a magyarok többsége el is hagyta Franciaországot, s a következő hivatalos adat szerint – amely 1921-ből maradt ránk – már csak 234-en laktak Párizsban.³⁴

A két világháború közötti sokan menekültek el a közép-európai agrárválság elől, míg mások politikai okokból vándoroltak ki, hogy új otthont és kenyérkereseti lehetőséget találjanak maguknak. A többségük számára Franciaország és Belgium tűnt a legvonzóbb úti célnak.³⁵ Olyannyira, hogy a franciák északi országrészét a háborús romokból jóformán a külföldi munkások építették újjá. A hivatalos statisztika szerint 1926-ban már 13.500 magyar lakott a francia állam teljes területén, és a számuk – az utódállamokból érkezett magyarokkal együtt – 1930-ra megközelítette a százezer főt.³⁶

Franciaországnak a 20. század elején voltak gyarmatai az amerikai kontinensen, Afrikában, sőt Ázsiában is. Nagy-Britannia után a második legtöbb gyarmattal rendelkező európai nagyhatalom volt,³⁷ így az sem meglepő, hogy a területükön is éltek magyarok. Bene Krisztián és Molnár Sándor is írt arról, hogy például az észak-afrikai Algériában körülbelül négy-ötezer fős magyar kolónia létezett.³⁸

Az 1920-as és '30-as évek Franciaországában élt honfitársaink életében fontos szerepet játszottak a magyar intézmények, egyesületek és újságok. Közülük elsőként az Emberi Jogok Ligájának Magyar Szekcióját (*Section Hongroise de la Ligue des Droits de l'Homme*) érdemes említeni, amely több neves magyart is foglalkoztatott, köztük az emigrációba kényszerült volt miniszterelnököt, gróf Károlyi Mihályt is, aki a szervezetben eleinte tiszteletbeli elnök volt, később az elnöki pozíciót töltötte be.³⁹ A szintén kiemelendő Párizsi Magyar Társaság (*Société Hongroise de Paris*) állandó titkosszolgálati megfigyelés alatt állt, pedig nem is foglalkozott politikával.⁴⁰ A célja az volt, hogy erkölcsileg, anyagiilag és szellemi erőforrásokkal támogassa a Franciaországban élő magyarokat: ennek érdekében gyakran szerveztek szociokulturális és tudományos összejöveteleket, létrehozta egy magyar könyvtárat, francia nyelvórákat és sportrendezvényeket

tartottak, valamint saját énekkaruk is volt. A fővárostól északra elhelyezkedő Drancy városában létrehozták a *Drancy-i Magyar Kört* (*Cercle Hongrois de Drancy*), amely összefogta az ottani magyarokat, és helyi szinten gondoskodott (politikai ideológiáktól mentesen) a társadalmi, anyagi és intellektuális fejlődésükről.⁴¹

A francia hatóságok nem minden szervezettel és újsággal voltak kíméletesek. Többet is betiltottak a politikai ideológiák terjesztése miatt. Erre a sorsra jutott (zárójelben a betiltás idejével) a *Parisi Munkas* (1929. október 28.), majd az azt felváltó *Uj Harcos* (1930. március 12.), a *Szikra* (1930. szeptember 13.), az *Osztalyharc* (1931. augusztus 24.), a *Riado* (1931. október 12.), a *Pesti Hirlap* (1935. február 12.) és az *Uj Igazság* (1935. június 14.). Ezenfelül a titkosszolgálatok megfigyelés alatt tartották a Párizsi Magyar Társaság mellett a Kempingelők Baráti Egyesületét (*Association des Amis du Camping*) is, mivel a tagjai nagy része kommunistaszimpatizáns volt.⁴²

A nagy gazdasági világválság Franciaországot sem kerülte el: a hazai munkavállalók védelme érdekében a párizsi kormány által hozott intézkedések ellehetetlenítették a magyarokat, így tömeges hazaköltözésük vette kezdetét. Az 1936-os népszámláláskor mindössze nagyjából ötvenezeren vallották magukat magyarnak⁴³ (akik közül harmincezeren magyar állampolgárok voltak).⁴⁴ A francia földön maradtak zöme a munkásosztályt erősítette az 1930-as években. A vidéki magyarok legtekintélyesebb csoportját a bányászok alkották, akik Pas-de-Calais megyében éltek nagyobb, összefüggő közösségekként, míg a textilmunkások Nord megyében, Roubaix környékén laktak. Kisebb munkáskolóniák léteztek még Grenoble-ban, Colmarban és Marseille-ben, valamint Algírban. A franciaországi magyarság zöme azonban Párizsban és Seine-et-Oise megyében élt. Ők főként könnyűipari dolgozóként vagy vasmunkásként keresték a mindennapi kenyerüket.⁴⁵

A szakirodalomban és az adatsorokban is kisebb hiátus tapasztalható a franciaországi civil magyar közösségeknek a második világháború alatti száma tekintetében. Mivel az akkortájt szerveződött csoportosulások többsége katonai jellegű volt – példaként említhető az 1938-ban alakult Franciabarát Magyarok Szövetsége –, amelyekről a „Katonai diaszpóra” című alfejezetben részletesebben szó lesz.⁴⁶ Akkoriban a civil és a katonai diaszpóra számai szinte teljesen összefonódtak. Noha a magyarok létszámával kapcsolatosan – legalábbis eddig – sem kutatási anyagok, sem hivatalos statisztikák vagy másodlagos forrásokban említett mozaikdarabok nem állnak rendelkezésre, azt mégis mindenképp érdemes megemlíteni, hogy a nyilasok 1944-es hatalomra jutásával egy időben a francia hatóságok befagyasztották az ottani magyarok, illetve magyar cégek számláit, mivel szeptemberben a Charles de Gaulle vezette Francia Köztársaság Ideiglenes Kormánya Magyarországot ellenséges államnak nyilvánította. Ugyanakkor az ottani magyar kommunisták is aktivizálták magukat, és a többségében baloldali érzelmű magyar diaszpóra tagjai (többek között Bölöni György) új diplomáciai képviselőt nyitását szerették volna elérni.⁴⁷

A Magyarországról elmenekültek közül sokan a háború után sem kívántak visszatérni a hazájukba, ezért az ENSZ égisze alatt megalakult IRO 1947. július és 1951. december között megközelítőleg 3500 magyar állampolgárnak segített a franciaországi letelepedésében.⁴⁸ Mivel a szakirodalomban – ahogy arról szó volt – a franciaországi magyar diaszpórának az akkori pontos létszámáról nem lelhető fel pontos információ, azt csupán megbecsülni lehet. Mivel az 1930-as évek végén a nagyjából ötvenezer magyar közösség tagjai közül a második világháború idején több ezer önkéntes harcolt a franciák oldalán (lásd a „Katonai diaszpóra” című alfejezetet), arra lehet következtetni, hogy a háború végekor megközelítőleg húsz-negyvenezer magyar élhetett Franciaország területén.⁴⁹

A magyar és egyben a közép-európai emigráció meghatározó alakjaként és a magyar–francia kapcsolatok kiemelkedő szereplőjeként lett ismert a magyar ügyvéd és nemzetközi jogász, Auer Pál. Tanulmányainak, nyelvtudásának és a kiterjedt baráti kapcsolatainak köszönhetően nagyon gyorsan a kétoldalú viszony legfőbb alakítójává vált. Részt vett a Magyarországon tevékenykedő francia cégek jogi képviseletében és a magyar–francia kereskedelmi kamara megalapításában is. 1946. május 10-én Magyarország nagyköveteként adta át a megbízólevelét Félix Gouin az akkori ideiglenes francia elnökének, és nagyjából 14 hónapon keresztül töltötte be a pozíciót, amikor is lemondott. Párizsban maradt, és a francia állam a magyar emigránsok vízumügyi intézése során tanácsadóként alkalmazta. E minőségében, valamint az egyéb tevékenységei következtében Auer Pál a franciaországi magyar emigráció és – a Francia–Magyar Komité 1955. áprilisi megalakulását követően – a francia–magyar kulturális kapcsolatok egyik kulcsfigurájává vált.⁵⁰

Az 1956-os forradalom leverését követően közel kétszázezren menekültek el Magyarországról, köztük szép számmal diákok, értelmiségiek (tanárok, mérnökök, építészek stb.), sőt profi sportolók is, valamint a Rákosi-rendszer „nyertesei”, azaz munkások és parasztok is. A francia kormány 1956. november 7-én döntést hozott arról, hogy nagyjából tizenkétezer menekültet befogad, otthont ad nekik, és a diákokat ösztöndíjakkal támogatja.⁵¹ Az akkor letelepedett magyarok száma kapcsán eltérnek a feltárt adatok: Kecskés D. Gusztáv kutatásai szerint 10.232 fő,⁵² Dominique Baillet 12.052 főről tud,⁵³ Louis Henry pedig úgy véli, hogy 8.900 főről beszélhetünk.⁵⁴ Ez utóbbi tűnik a legkevésbé pontosnak, ugyanis majdnem hetven év elteltével elfogulatlanabban lehet meghatározni a forrásokból a magyar menekültek lélekszámát, míg az a történések hevében jóval nehezebb volt.

Az 1956-os menekülthullám jelentősen hozzájárult a franciaországi magyar diaszpóra létszámának a növekedéséhez. A magyarok nagy része akkor, ahogy már korábban is, Île-de-France régióban és a fővárosban, Párizsban talált magának új otthont.⁵⁵ Az összlétszámuk tekintetében viszont ismét csak eltérő statisztikák jelentek meg. Szabó-Törpényi Annamária Ulla például 1969-re vonatkozóan ötvenezer, 1980-ra pedig harmincezer főre becsülte azt.⁵⁶ Ugyanakkor

Antoine Marès a francia belügyminisztérium (*Statistiques des étrangers en France, Ministère de l'Intérieur, direction de la Sûreté générale*)⁵⁷ kimutatásai alapján a következő adatsort közölte: 1960-ban 15.525 magyar származású „nem bevándorló”, 1962-ben pedig megközelítőleg tizenegyezer élt Franciaországban. 1960-ban 884 „nem bevándorló” és 3339 menekültstátuszú magyar lakott legálisan Párizsban. 1962-ben 8085, 1968-ban 8540 személy kapta meg a francia állampolgárságot.⁵⁸ Ezekből az adatokból az feltételezhető, hogy a magyarok asszimilálódása viszonylag gyorsan megtörtént, viszont néhányan elkötelezettek voltak az iránt, hogy megőrizték a magyarságukat és foglalkozzanak Magyarországgal és a magyarok kérdéseivel: 1978 és 1990 között az összesen 21 számot megért Magyar Füzetekből tájékozódhattak a franciaországi magyarok.⁵⁹

Katonai diaszpóra

A civil diaszpóra mellett kiemelten fontos szerepet játszott és játszik a mai napig is a céltudatosan katonának vagy zsoldosnak érkező magyarokból álló közösség. Már a 17. század végén teljes huszárezredek lehetett találni a francia haderő kötelékében, amelyeket általában úgynevezett kisháborús taktikával vetettek be a rövidebb konfliktusokban. A franciaországi katonai diaszpóra története kezdetének – a jelen kutatások szerint – mégis inkább a 18. század elejét lehet tekinteni, amikor a II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharc bukása után rengeteg huszár keresett menedéket ott, s a hadsereg soraiban nagyon is jól tudták hasznosítani a harci tapasztalataikat. A huszárezredekben a század során temérdek magyar nemesi család (például a Bercsényi, a Dessewffy, az Esterházy, a Kisfaludy, stb.) sarja szolgált. Ők házasság révén kötődni kezdtek a francia nemességhez, némelyikük le is telepedett ott, azonban a többség – a magyarországi helyzet rendeződése után – hazatért.⁶⁰

A történelem során a franciáknak állandóan igényük volt külföldi zsoldos katonákra, így két évtizeddel a Rákóczi-huszárok érkezése után, 1831. március 9-én I. Lajos Fülöp király megalkotta a Francia Idegenlégiót (*Légion Étrangère*), amelynek a tisztí állományát kezdetben franciák, a legénységét pedig külföldiek alkották.⁶¹ Noha azt nem tudni, hogy az akkori hét zászlóalj valamelyikében teljesített-e szolgálatot magyar katona, Gustave Zédé tábornok emlékirataiból kiderül, hogy az 1859-es észak-itáliai hadjáratban már biztosan harcoltak magyar származású légiosok.⁶² A *Service Historique de la Défense Grand Méorial* (SHD) által őrzött és kutathatóvá tett magyar légios kartotékok közül a legrégebbi Mihályi Béla nevéhez fűződik.⁶³ Abban található egy korabeli útleírása (amely akár „önéletrajznak” is nevezhető), amelyben leírja, hogy fiatalkorában – 1886-ban – állt be a Francia Idegenlégióba. Miután letelt az első szerződése, a bátyja – Mihályi Imre – segítségével kiadta a könyvét, melyben elmeséli az addigi élete mellett az idegenlégiós szolgálata alatt tapasztalt élményeit. Kiderült belőle,

hogy számos hadjáratban vett részt – Algériában, Tonkinban és a Szaharában –, amelyeket néhol meseszerűen, néhol pedig teljesen releváns útleírásokkal kiegészítve, precízen mutatott be. Azt is megemlítette, hogy a zsoldosseregben töltött öt éve alatt néhány magyar légióssal is találkozott.⁶⁴

Egy, az SHD és a *Mémoire des Hommes* online katonai levéltár adatbázisa segítségével végzett korábbi kutatás szerint Franciaországban összesen 305 olyan magyart tartanak nyilván, akik vagy a hadseregben, vagy az idegenlégió soraiban szolgáltak az első világháborúban és/vagy az azt megelőző időszakokban. 170 volt a zsoldosok száma, akik közül 53 a nagy háborút megelőzően tettek szolgálatot Franciaországnak,⁶⁵ az alatt pedig 117 önkéntes állt be a híres-hírhedt zsoldoshadseregbe.⁶⁶ Ugyanebben az időben történt meg a civil és katonai diaszpóra közötti első összefonódás. Az Osztrák–Magyar Monarchia állampolgárait ugyanis internálótáborokba helyezték – függetlenül attól, hogy milyen régóta éltek Franciaországban –, mert egységesen ellenségnek számítottak.⁶⁷ Azok viszont, akik időközben megszerezték a francia állampolgárságot, hadkötelezetté váltak, és amennyiben megtagadták a bevonulást, megfosztották őket az új állampolgárságuktól, és a családjukkal együtt internálótáborba küldték. Ezt csak úgy tudták kivédeni, a család egyik tagja – jellemzően a családfő – beállt a Francia Idegenlégióba, hogy mentesítse a családját a táborokban átélt borzalmaktól.⁶⁸

A két világháború közötti időszakról kevés adat maradt fent a Franciaországban – és az egykori gyarmatbirodalma területén – élt magyar katonai diaszpórával kapcsolatban. 1918 és 1939 között valószínűleg évente legfeljebb néhány tucat önkéntes jelentkezett a Francia Idegenlégió kötelékébe.⁶⁹ A következő időszakról viszont számos tanulmány, könyv és publikáció jelent meg.⁷⁰

1938. június 15-én – ahogy arról az előző alfejezetben is szó volt – megalapították a Franciabarát Magyarok Szövetségét (*L'Association Hongroise des Amis de la France*), amelynek az elnöke Károlyi Mihály, az alelnöke pedig Bölöni György lett. Az egyesületet eredetileg azért hozták létre, hogy egyfajta jelképe legyen a francia–magyar barátságnak, és a magyar nyelvű tagjai a demokrácia, a vallás-, a gondolkodás- és a politikai szabadság eszméit képviseljék.⁷¹ A szervezet a második világháború kitörésekor a franciák melletti harcra kötelezte el magát, s ennek hatására számos – a szakirodalom által ezer és hármezer fő között becsült – magyar jelentkezett a hadseregbe.⁷² De nem ez volt az egyetlen szervezet, amely összefogta a franciaországi magyarokat: a Bevándorolt Munkások Mozgalma (*Main d'œuvre immigrée*, MOI), illetve az 1943 nyarán létrehozott Magyar Függetlenségi Mozgalom (MFM) is aktívan tevékenykedett. Az MFM azért jött létre, hogy a Franciaország és a Magyarország felszabadításáért harcoló magyarokat egy szerveződésbe hozzák össze. Az összlétszáma 2500 fő volt.⁷³ Az 1940-ben létrehozott és Charles de Gaulle által vezetett ellenállás, a Szabad Francia Erők soraiban 140-170 magyar származású önkéntes szolgált,⁷⁴

de a hadsereg egyes egységeiben is szép számmal vettek részt a magyarok: 1939/1940 fordulóján összesen 1572 fő harcolt a 12. gyalogsági ezred (12e REI), valamint a 21., a 22. és a 23. külföldi önkéntes menetezredben (RMVE).⁷⁵

A második világháborút közvetlenül követő időszakra vonatkozóan szintén egy kisebb hiátus tapasztalható a franciaországi magyar katonai diaszpóra szempontjából. A témában leginkább jártas kutatónak, Bene Krisztiánnak is egyelőre csekély számú tanulmánya jelent meg annak kapcsán. A kutatásokból azonban kiderül, hogy a magyarok szép számmal vettek részt a kelet-ázsiai gyarmati harcokban is. Közülük 212 fő veszítette életét az összecsapásokban, így feltételezhetően akkoriban nagyjából ezren állhattak a Francia Idegenlégió kötelékében.⁷⁶ A magyar-francia kapcsolatokban nagy port kavart az a tény, hogy magyar idegenlégiósok harcoltak Indokínában, hiszen az kommunista országként baráti viszonyt ápolt Magyarországgal. Az ott elfogott magyar zsoldosokat Ho Si Minh, a Vietnámi Demokratikus Köztársaság elnöke kiadta Budapestnek, azt követően pedig a magyar állam nyíltan kritizálni kezdte Franciaországot.⁷⁷

Az 1956-os forradalom leverése után elmenekültek közül nagyjából ötszáz kamasz állt be a francia zsoldoshadseregbe. Akkoriban – Nóvé Béla légiókutató becslései szerint – körülbelül háromezer magyar szolgálhatott a haderőben.⁷⁸ A GDPR-rendelet következtében a francia hadsereg, valamint az idegenlégióra vonatkozó katonai életutak, dokumentumok, kartotékok legalább hetven évig nem kutathatók. Ezért az elmúlt évtizedek kapcsán mindössze szórványinformációkra lehet támaszkodni. Jelenleg megközelítőleg négyszáz fős lehet a Francia Idegenlégió magyar kontingense.⁷⁹ Az pedig joggal feltételezhető, hogy a civil diaszpóra mellett mindig is létezett és létezik egy bizonyos nagyságú magyar katonai diaszpóra az országban, amelynek az összlétszámát a kutatók – 1831-től napjainkig – négy- és nyolcezer fő közé teszik.⁸⁰

A franciaországi magyar diaszpóra 1990-től napjainkig

Az 1990-es évektől kezdődően számos információ jelent meg a Franciaországban élő magyarok létszámáról. Mivel a '80-as években harmincezer főnyire becsülték őket,⁸¹ jogosan gondolhatnánk, hogy a rendszerváltást követő időszakban – az 1990-es években és a 2000 évek elején – még többen lettek. Ez azonban nem így van. Borbándi Gyula ötvenezer főt említ, a Magyar Katolikus Misszió harmincezret, az 1999. évi magyar népszámlálás megközelítőleg húszezret, a Magyarok Világszövetsége negyven-negyvenötezret, míg a Határon Túli Magyarok Hivatala tizenöt-tizenkilencezret.⁸² A Párizs által üzemeltetett hivatalos internetes felület – a *France Diplomatie* oldala – szintén harmincezer franciaországi magyar állampolgárt tart számon.⁸³ A képet tovább bonyolítják a francia statisztikai hivatal (*Institut national de la statistique et des études économiques, Insee*) adatai is.

1. táblázat⁸⁴

A magyar kontingensek nagysága (fő) Franciaországban (1968–1999)

Nemzetiség	1968	1975	1982	1990	1999
Magyar	9300	5700	3900	2700	3000

2. táblázat⁸⁵

A 2019-es francia népszámlálás magyar születésű bevándorlókra vonatkozó adatai (fő)

Nemzetiség	2009	2014	2019
Magyar	8900	10.900	10.100

3. táblázat⁸⁶

A 2019-es francia népszámlálás magyar nemzetiségű lakossága (fő)

Nemzetiség	2009	2014	2019
Magyar	3700	6200	7000

Az ismertetett adatok jól mutatják, hogy továbbra sem tisztázott a Franciaországban élő magyarok pontos létszámba. Az szinte biztosra vehető belőlük, hogy jelenleg tízeznél többen tartózkodnak ott. Itt érdemes megemlíteni a francia–magyar kettős állampolgárokat is, akik esetében – noha nincs pontos számadatunk, a jelenlegi kutatások szerint – néhány ezer főről beszélhetünk. Az *Insee* adatbázisa szerint évente átlagosan százezer külföldi kapja meg a francia állampolgárságot,⁸⁷ a KSH adatai pedig azt jelzik, hogy az Európai Unió tagállamaiból származó személyek közül éven szinten megközelítőleg ezerötszázan szereznek magyar állampolgárságot.⁸⁸ Ebből arra következtethetünk, hogy minden évben van köztük néhány magyar, illetve francia állampolgár is.

Magyarország európai uniós csatlakozása óta megnőtt a Franciaországba igyekvő munkavállalók, gazdasági emigránsok száma, noha korántsem annyira, mint például Németországba – vagy korábban Nagy-Britanniába.⁸⁹ A magyarok létszáma Párizsban és környékén, Île-de-France régióban növekszik, míg az ország többi részén csökken. Mindenképp érdemes megemlíteni azt is, hogy sok olyan munkavállaló is érkezik az országba, akik rendszeresen ingáznak, s a bevételük nagy részét hazaviszik a családjuknak. A napjainkban Franciaországban élő magyarok két nagy csoportja különböztethető meg: az egyikbe a (többnyire fiatal) munkavállalók, a másikba az ösztöndíjas diákok tartoznak, akik eleinte csak rövidebb ideig tartózkodnak francia földön, de közülük többen később az ottani letelepedés mellett döntenek.

A kint tartózkodó magyarok számával kapcsolatosan érdemes lehet a közösségi médiák felületein is kutatásokat végezni. Magyarországon hagyományosan a *Facebook (Meta)* a fő közösségi médiaportál, míg másutt inkább az X

vagy az *Instagram* vezet/dominál. A Franciaországban élő magyarok többsége is a következő két Facebook-csoport (vagy közülük valamelyik) tagja: az egyik a 12.800 aktív tagot számláló „Franciaországi magyarok”⁹⁰, a másik a „Párizsi magyarok”, amelynek 8500 aktív tagja van.⁹¹ Habár a tagságukban lehetnek átfedések, és lehetnek olyanok is köztük, akik már nem élnek ott, a közösségi média idei adatai szerint egy körülbelül tízezer fős magyar diaszpóráról lehet szó. Természetesen érdemes számba venni azokat is, akik nem regisztráltak az említett felületeken, akár az életkorukból, akár az elveikből adódóan.

A párizsi magyar diaszpóra

A korabeli visszaemlékezések és hivatalos adatok szerint az 1900-as és 1910-es években 1300 és 1900 fő között volt azoknak a magyaroknak a száma, akik Párizsban éltek és dolgoztak. Noha az első világháború után mindössze néhány százan maradtak ott, ők nem sok idő elteltével újult erőt, „vérfrissítést” kaptak: 1923-ban már tízezer, az évtized végére pedig negyvenezerenél is több magyar talált új otthonra a francia fővárosban.⁹² A Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter által létrehozott új ösztöndíjrendszernek köszönhetően 1927-től sokkal több magyar diák és kutató folytathatott tanulmányokat vagy kutatásokat a francia egyetemeken – többnyire Párizsban –, mint azt megelőzően.⁹³

Párizsban nemcsak a gazdasági emigránsok próbálták szerencsét az elmúlt századokban, hanem temérdek magyar művész is. A városra a művészetek és a magas kultúra fellelőhelyeként tekintettek a gótika, a reneszánsz, illetve a felvilágosodás óta, és tekintenek mind a mai napig. A múltban egy jelentős európai művész számára szinte kötelező volt egy korszakát ott töltenie. Ennek megfelelően az állandóan változó, cserélődő magyar művészek, akik hosszabb vagy rövidebb ideig a kultúra központjában tartózkodtak, egy sajátos diaszpórát alkottak. Példaként említhető a költő Ady Endre, az író Földes Jolán, Hevesi András, Illyés Gyula, Justh Zsigmond, Karátson Endre, Kassák Lajos, Márai Sándor, Szomory Dezső, Szerb Antal, Hantai Simon, Munkácsy Mihály, Rippl-Rónai József, és e lista hosszan folytatható.⁹⁴

Az Európai Unió belüli szabad mozgáshoz, tartózkodáshoz és munkavállaláshoz való jog következtében nem lehet pontosan meghatározni a jelenleg Párizsban élő magyarok számát, hiszen a kivándorlók nem kötelesek bejelenteni sem a magyar, sem a francia hatóságoknak, hogy elhagyják az egyik, illetve oda-költöznek a másik országba. Annyi bizonyos, hogy a Franciaországot választó magyarok többsége először a fővárosban telepedik le, mivel a külföldiek számára egész országon belül ott a legkönnyebb munkát találni – kivéve, ha már egy másik településen működő cég meghívójával rendelkezik. A pontos lélekszám megbecslését még más tényezők is nehezítik, például a francia társadalomba való asszimilálódás: francia pár választása, az állampolgárság megszerzése, a

gyermekük francia iskolába járatása, és sokan már a magyar nyelvet egyáltalán nem is használják (még otthon sem). Az viszont biztos állítható, hogy az országban élő körülbelül 15–40.000 magyar közül a legtöbben most is Párizsban vagy annak környékén, Île-de-France területén találtak maguknak lakhelyet.⁹⁵

Az áttekintett adatok alapján megállapítható, hogy Franciaországban mindig is Párizs adott otthont a legnagyobb magyar diaszpórának. Ugyanakkor az ottani közösség a második világháború óta másképp szerveződik, mint például az Argentínában vagy éppen az Amerikai Egyesült Államokban élők. Azokban ugyanis – talán a Magyarországtól való földrajzi távolságuk miatt – a magyarok egymást segítő, nagy közösségeket alakítottak ki, amelyek középpontjában bizonyos szervezetek állnak: például a két említett állam esetében az Argentínai Magyar Intézmények Szövetsége⁹⁶ (AMISZ),⁹⁷ illetve a clevelandi Egyesült Magyar Egyletek.⁹⁸

A diaszpóra összetartó ereje?

A magyar nyelv és kultúra intézményesülése Párizsban és azon kívül

A diaszpóra fennmaradásának és az identitása megőrzésének a kérdése összetett, mert számos tényező befolyásolhatja azt. Felmerülhet a kérdés, hogy a magyar nyelv és kultúra intézményei mennyiben tekinthetők az összetartó erőnek. A válasz megadásához számos feltételre is figyelemmel kell venni. Ilyen a fogadó állam Magyarországtól való földrajzi távolsága és az EU-tagsága; az ott élő magyarok asszimilálódása, illetve a nyelvünkhöz és a kultúránkhöz való ragaszkodása; az adott államban létrejött magyar intézmények száma és a diaszpóra tagjaihoz való közelsége – és a lista még hosszan folytatható.

Franciaországban számos olyan intézmény létezik, amely a magyar nyelvet és kultúrát igyekszik megőrizni, az ott élő magyarokat összefogni, adott esetben fogódzóként szolgálni mind a magyaroknak, mind pedig azoknak, akik valamilyen módon kötődnek a hazánkhoz, a nyelvünkhöz és a kultúránkhöz.

Ahogy az a tanulmány során már többször is szóba került, a Franciaországba tartó magyarok legfontosabb úti célja mindig is Párizs volt, és ez napjainkban sincs másképp. Így az sem meglepő, hogy a legtöbb magyar és magyar-francia egyesület, intézmény ott található. Talán az egyik legfontosabb közülük a Liszt Intézet Magyar Kulturális Központ – Párizs (rövid nevén: Liszt Intézet Párizs), amelynek elődje, a Magyar–Francia Egyetemi Információs Iroda 1928-ban alakult meg, 1941 és 2021 között pedig Párizsi Magyar Intézet néven működött.⁹⁹ A világ több országában is jelen lévő Liszt Intézetek kulturális és nyelvi programokat kínálnak a magyaroknak és az érdeklődőknek, s jelenleg egyfajta *soft power* eszközként szolgálnak a magyar állam számára. Ezenkívül kultúrdiplomáciai feladatot látnak el a fogadó államokban, s ezáltal erősítik a két fél – a tanulmány esetében Franciaország és Magyarország – kulturális

kapcsolatait. Az intézetek alaptevékenységi körébe tartozik a nemzeti kulturális örökség megőrzése és széles körű megismertetése; a kulturális, oktatási és tudományos nemzetközi együttműködések ösztönzése; a magyar nyelvoktatás szervezése; a magyar kultúra és társadalom sokszínűségének a bemutatása.

A kultúrán, a nyelven és az együvé tartozás érzésén túl a hit is összetartó és közösségformáló erővel bír. Párizsban már közel száz éve teljesít szolgálatot két magyar felekezet is: a Franciaországi Magyar Protestáns Református Egyház¹⁰⁰ és a Párizsi Magyar Katolikus Misszió.¹⁰¹ Az utóbbi keretein belül működik 2018 óta a Párizsi Magyar Iskola Egyesület „Kabóca” (*Association École Hongroise de Paris 'Kabóca'*), amelynek célja, hogy a magyar nyelvet és kultúrát népszerűsítse a gyermekek körében. Nemcsak Párizsból, de Grenoble-ból, Lille-ből, Fontainebleau-ból és Chambly-ból is oda járnak a magyar gyermekek az anyanyelvüket tanulni. A Külföldi Magyar Cserkészszövetség franciaországi diaszpóratáborok szervezésével támogatja az iskolát.¹⁰² A Párizs közvetlen közelében található kávézóban a *Café Bilingue Vincennes*-ben – ahol kilenc nyelven tartanak foglalkozásokat – is szerveznek (főképp gyermekeknek) magyar nyelvórákat és programokat.¹⁰³ A nyelv megtanulása és megőrzése kulcsfontosságú az identitástudat ápolásához, illetve a hovatartozás megerősítéséhez, amit már kisgyermekkorban érdemes kialakítani. Ezért fontos kiemelni az egyetlen franciaországi gimnáziumot is, ahol a magyar nyelvet nemcsak oktatják, de anyanyelvű érettségit is lehet tenni: ez a *Lycée Jacques Decour*.¹⁰⁴

A következő hat francia felsőoktatási intézmény választható tantárgyként felkínálja a magyar nyelvet, történelmet és kultúrát: a párizsi *Institut National des Langues et Civilisations Orientales (Inalco)*, az *Université Sorbonne-Nouvelle* és az *Université Paris-Sorbonne*, a lille-i *Université de Lille*, a strasbourgi *Université Marc Bloch (Strasbourg II)*, valamint a dijoni *Collège Universitaire de Sciences-Po*.¹⁰⁵ A felsorolt intézmények közül érdemes kiemelni az *Inalcót*, ahol már 1931 óta zajlik a magyar nyelv és kultúra oktatása.¹⁰⁶ A magyar–francia tudománydiplomácia szempontjából 1985 különösen jelentős év volt, ugyanis akkor írta alá a Francia Köztársaság és a Magyar Népköztársaság kormánya a francia–magyar felsőoktatási intézmények együttműködését koordináló CIEH (*Centre Interuniversitaire d'Études Hongroises*)¹⁰⁷ létrehozásáról szóló megállapodást, amely az 1966-os magyar–francia kulturális egyezményen alapult. A CIEH az *Université Sorbonne-Nouvelle*-en kezdte meg a működését.¹⁰⁸

Az alfejezet címében feltett kérdésre, miszerint a felsorolt intézmények valóban a magyar diaszpóra összetartói erői-e, csak részben adható igenlő válasz. Azoknak a túlnyomó többsége, akik Magyarország uniós csatlakozását követően vándoroltak ki valamely nyugat-európai országba, gazdasági okokból hagyta el a hazáját. Sajnálatos tény, hogy az említett oktatási intézmények honlapján és statisztikáiban szereplő számadatok arra utalnak, hogy a kívül élő magyarok nagy része nem érzi fontosnak az anyanyelve és a kultúrája ápolását vagy a

gyermekeinek való továbbadását. Ugyanakkor azt is meg kell itt jegyezni, hogy mára a két ország közötti közlekedési lehetőségek annyira kibővültek és javultak, hogy Magyarország könnyen elérhetővé vált akár repülővel, akár tömegközlekedési eszközökkel vagy személyautóval. Ennek köszönhetően azon magyarok számára, akik Franciaországban élnek, de hiányzik a hazájuk, viszonylag egyszerű a hazalátogatás. A tengerentúlon (és Erdélyben) a magyarok összetartó ereje viszont sokkal, de sokkal nagyobb, és ott egy-egy intézmény óriási szerepet játszik a magyar nyelv és kultúra megőrzésében, ami részben a földrajzi távolság következménye.

Összegzés

Az utóbbi két évszázad során Franciaország mindig is vonzó úti cél volt a magyarok számára. A kivándorlás hátterében álló okok nagyobb halmazát a gazdasági, a kisebbet a politikai indítékok alkotják, míg a kettő metszetébe a katonai indítékok kerülnek. A 20–21. század során a kinti magyarok lélekszáma növekvő és csökkenő tendenciát egyaránt mutatott: némely időszakban mindössze néhány százan, máskor viszont megközelítőleg százezren laktak a francia állam területén. Természetesen e változások oka a történelmi eseményekben rejlik: Franciaország és Magyarország általában az egymással szemben álló politikai és katonai táborokat erősítették, így a magyarok – mint egy ellenséges nemzet fiai – a világháborúk idején nem kapták meg az idegeneknek járó vendégszeretetet. Ellenben a régmúlt időkben tárt karokkal fogadták őket – például a II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharc leverése után és a sikertelen 1956-os forradalmat és szabadságharcot követően is.

Az e kutatás során górcső alá vett franciaországi magyar diaszpórát két nagy részre lehet osztani: egy civilre és egy állandóan változó katonaira. A történelem során a sorsuk esetenként összefonódott, egyes személyek pedig akár mindkét diaszpórához is tartozhattak – noha a legtöbb esetben a két csoport egymás mellett létezett és létezik a mai napig is. A 18. század elején kezdődött meg a magyar katonák kivándorlása Franciaországba, hogy ott zsoldosként harcoljanak, jóllehet a szerződésük lejártá után sokan a hazatérés mellett döntöttek. Ám a zsoldosok egy része katona maradt: beállt a francia haderők egyikébe, és ott szolgált egészen a nyugalmazásáig. Azok, akik nem tértek vissza Magyarországra, általában letelepedtek és beilleszkedtek a francia civil életbe.

A jelen tanulmányból kiderült, hogy a Franciaországba költözött tizenöt-negyvenezer magyar többsége Párizsban, illetve a főváros környékén él és dolgozik. Fontos megállapítás, hogy a franciaországi diaszpórák korántsem úgy működnek, mint a távolabbi területeken élő – dél-amerikai, észak-amerikai, ausztráliai stb – magyar közösségek. Nincs olyan összetartó erő közöttük, mint azokban. Ennek több oka is lehet. Elsősorban az, hogy sosem alapítottak meg

egy olyan intézményt vagy szervezetet, amely ténylegesen összefogta volna a párizsi, illetve a franciaországi magyarokat. Másodsorban Franciaország sokkal közelebb van az anyaországhoz, mint az amerikai kontinens déli vagy északi részén található államok, így nem is biztos, hogy az úgyszólván a szomszédban élő magyaroknak szükségük van egy hasonlóan összetartó közösségre. Az mindenestre tény, hogy a rendszerváltás óta – kisebb-nagyobb megszakításokkal – a magyar politika óriási hangsúlyt fektet a magyar közösségek összetartására. Teszi ezt a különböző szervezeteken keresztül, különböző módszerekkel világszerte, így Franciaországban is.

Jegyzetek

- 1 A jelen tanulmány a szerző egy korábbi munkájának a javított, kibővített és átdolgozott változata. Lásd: Palócz Márk: „Franciaországi magyar diaszpóra: fókuszban a párizsi magyar közösség”, in *Diaszpóra 2023: Határtalan közösségek, 1. kötet* (Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 2024), 103–122. o.
- 2 HVG, „15 millió magyar?”, <https://hvg.hu/velemenyt/2005050215millio> (a letöltés ideje: 2024. január 24.).
- 3 *Központi Statisztikai Hivatal*, „Népszámlálás 2022: Végleges adatok – A népesség főbb jellemzői (országos és területi adatok)”, <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/eredmenyek/vegleges-adatok> (a letöltés ideje: 2024. január 24.).
- 4 Szabadi Laura: „»Hajszálgyökök«». Magyarok a világban – legendák, kérdések, tények” in *Hungarológiai Évkönyv*, szerk. Nádor Orsolya és Szűcs Tibor (Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 2005), 124. o.
- 5 *Magyar Nemzetismeret*, „Amerikai Egyesült Államok”, <https://uj.nemzetismeret.hu/amerikai-egyesult-allamok-usa/> (a letöltés ideje: 2025. április 7.).
- 6 Lásd: Lőcsei Gabriella: „Szülőföldünk; a világ aranyos szeglete”, *Magyar Nemzet*, <https://magyarnemzet.hu/kulturgrund/2000/11/szulo-foldunk-a-vilag-aranyos-szeglete> (a letöltés ideje: 2023. augusztus 9.).
- 7 Kincses Áron: „Magyar–magyar nemzetközi vándorlások a Kárpát-medencében, 2011–2017”, *Magyar Tudomány*, 180., no. 11. (2019): 1678.
- 8 Lásd: Tóth Ferenc: *Souvenir Français. Magyarok és franciák Szent Márton földjén* (Szombathely: Magyar Nyugat Könyvkiadó, 2022).
- 9 Gazsó Dániel: „A magyar diaszpóra fejlődéstörténete”, *Kisebbségi Szemle*, 1., no. 1 (2016): 13.
- 10 Papp Z. Attila: „A nyugati magyar diaszpóra és szervezeti élete néhány demográfiai, társadalmi jellemzője”, *Kisebbségkutatás*, no. 4. (2010): 621.
- 11 József Attila: „Hazám”, *Arcanum*, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Verstar-verstar-otven-kolto-osszes-verse-2/jozsef-attila-1EE20/versek-1EE25/1937-1FC5C/hazam-1FCF2/> (a letöltés ideje: 2025. március 31.).
- 12 Gazsó: „A magyar diaszpóra fejlődéstörténete”, 14–16. o.
- 13 Puskás Julianna: „Migráció Közép-Kelet-Európában a 19. és 20. században”, *Regio. Kisebbségtudományi Szemle*, 2., no. 4. (1991): 4.
- 14 Gazsó: „A magyar diaszpóra fejlődéstörténete”, 17. o.
- 15 Puskás: *Migráció Közép-Kelet-Európában*, 4. o.; Gazsó: „A magyar diaszpóra fejlődéstörténete”, 18. o.; Papp: „A nyugati magyar diaszpóra”, 628. o.
- 16 Gazsó: „A magyar diaszpóra fejlődéstörténete”, 18. o.

- 17 Papp: „A nyugati magyar diaszpóra”, 622. o.
- 18 Gazsó: „A magyar diaszpóra fejlődéstörténete”, 19. o.
- 19 Uo. 19. o.
- 20 Puskás: „Migráció Közép-Kelet-Európában”, 5. o.
- 21 Papp: „A nyugati magyar diaszpóra”, 623. o.
- 22 Tarrósy István: „Hungarian Community in South Africa and New Opportunities for International Cooperation in the Post-Apartheid Era” in *Socio-Economic Connections between Eastern Europeans in South Africa* (Kimberley: Sol Plaatje University, 2022), 10. o.
- 23 Papp: „A nyugati magyar diaszpóra”, 623. o.
- 24 Tóth Pál Péter: „A nemzetközi vándormozgalom szerepe a népességfejlődésben” in *Történeti demográfiai évkönyv*, szerk. Faragó Tamás és Öri Péter (Budapest: KSH NKI, 2001), 335. o.
- 25 Habcsek László és Illés Sándor: „Az 1956-os kivándorlás népességi hatásai”, *Statistikai Szemle*, 85., no. 2. (2007): 166.
- 26 Tóth: „A nemzetközi vándormozgalom”, 335. o.
- 27 Gazsó: „A magyar diaszpóra fejlődéstörténete”, 29. o.; Papp: „A nyugati magyar diaszpóra”, 633. o.
- 28 Gazsó: „A magyar diaszpóra fejlődéstörténete”, 32. o.
- 29 *Központi Statisztikai Hivatal*, „22.1.1.31. A kivándorló magyarok állampolgárok célországok és nemek szerint”, https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0031.html (a letöltés ideje: 2023. augusztus 10.).
- 30 Gazsó: „A magyar diaszpóra fejlődéstörténete”, 32. o.
- 31 Lásd: *EUR-Lex*, „Brexit: az EU és az Egyesült Királyság közötti kapcsolat”, <https://eur-lex.europa.eu/content/news/Brexit-UK-withdrawal-from-the-eu.html?locale=hu> (a letöltés ideje: 2023. augusztus 11.).
- 32 1891-ben 1374, míg 1896-ban 1294 magyar lakott Párizsban.
- 33 Thirring Gusztáv: *A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság* (Budapest: Fritz Armin Könyvkiadója, 1904), 322. o.
- 34 Mosonyi Ferenc: „A franciaországi magyarok nyelve”, *Korunk*, 12., no. 12. (1937): 1036.
- 35 Gyarmati György: *Magyarország a XX. században. II. kötet: Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság* (Szekszárd: Babits Kiadó, 1997), 218. o.
- 36 Mosonyi: „A franciaországi magyarok nyelve”, 1036–1037. o.
- 37 Smith, Leonard V.: *French Colonialism: From the Ancien Régime to the Present* (Cambridge: Cambridge University Press, 2023).
- 38 Bene Krisztián: „Szemelvények a franciaországi Magyar Függetlenségi Mozgalom levelezéséből (1944–1945)” in *Lymbus. Magyarságtudományi forrásközlemények* (Budapest: VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, 2018), 723. o.; Molnár Sándor: *Magyar sors francia földön* (Budapest: Párisi Magyar Akadémia, 1931), 7. o. A magyarokkal kapcsolatos számadatok – főleg a trianoni békediktátumot követő időszakra vonatkozóan – viszonylag felületesnek tűnnek. Nem rendelkezünk pontos információval a tekintetben, hogy mely utódállamból pontosan hány magyar érkezett Franciaországba. Így – noha korabeli forrásra történt a hivatkozás – a számadatok inkább csak tájékoztató jellegűek.
- 39 Archives Nationales de France (a továbbiakban: ANF), 20010216/175 – 6063. *Dossier sur la Ligue Hongroise des Droits de l’Homme*.
- 40 ANF, 20010216/175 – 6064. *Dossier sur la Société Hongroise de Paris*.
- 41 ANF, 20010216/175 – 6064. *Dossier sur la Cercle Hongrois de Drancy*.
- 42 ANF, 20010216/208 – 7846. *Dossier sur les Journaux Hongrois Interdits et sur l’Association des Amis du Camping*.

- 43 Antoine Marès csak Seine megyére vonatkozóan 5727 magyarról ír. Lásd: Marès, Antoine: „Exilés d’Europe Centrale de 1945 à 1967” in *Le Paris des étrangers depuis 1945*, szerk. Marès, Antoine és Milza, Pierre (Párizs: Éditions de la Sobonne, 1995), 130. o.
- 44 Levéltári források szerint összesen 1603 magyart tartottak nyilván az 1936-os népszámláláskor Franciaországban. Mivel e számnak több szakirodalmi anyag is ellentmond (lásd Mosonyi: „A franciaországi magyarok nyelve”; Janicaud, Benjamin: *Le rejet des Hongrois en France [1919–1939]: un exemple de rejet ordinaire* [Szeged és Nizza: Université de Szeged – Université de Nice, 2004], okkal feltételezhető, hogy a levéltári források hiányosak. Mindenesetre az adatok arra utalnak, hogy viszonylag sok magyar lakott Isière megyében (400 fő), Meurthe-et-Moselle megyében (123 fő), Rhône megyében (104 fő), Doubs megyében (70 fő), Gard megyében (75 fő), Seine-Inférieur megyében (98 fő) és Seine-et-Marne megyében (64 fő). ANF, 20010216/183 – 6621. *Dossier sur les Étrangers en France 1936*.
- 45 Mosonyi: „A franciaországi magyarok nyelve”, 1037. o.; Janicaud: *Le rejet des Hongrois en France*, 6. o.
- 46 Lásd: Bene: „Szemelvények”, 724. o.
- 47 Fejérdy Gergely: *L’Europe francophone et la Hongrie au début de la Guerre Froide. Les relations diplomatiques et culturelles entre les pays francophones de l’Europe occidentale et la Hongrie de 1944 à 1956* (Paris: Honoré Champion, 2014), 81. és 91–92. o.
- 48 Papp: „A nyugati magyar diaszpóra”, 622. o.
- 49 Saját becslés a megismert adatok alapján.
- 50 Lásd: Fejérdy Gergely: *L’Europe francophone et la Hongrie au début de la Guerre Froide. Les relations diplomatiques et culturelles entre les pays francophones de l’Europe occidentale et la Hongrie de 1944 à 1956* (Paris: Honoré Champion, 2014).
- 51 Baillet, Dominique: „L’accueil des exilés hongrois en France après les événements de 1956”, *Migrations Société*, no. 176. (2019): 170–172.
- 52 Kecskés D. Gusztáv: *Az 1956-os magyar menekültek nemzetközi befogadása* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 2020), akadémiai doktori értekezés, 12. o.
- 53 Baillet: „L’accueil des exilés hongrois”, 174. o.
- 54 Henry, Louis: „Les réfugiés hongrois” in *Population*, 12., no. 2. (1957): 344.
- 55 Marès: „Exilés d’Europe Centrale”, 134. o.
- 56 Szabó-Törpényi Annamária Ulla: *Szociolingvisztikai vizsgálatok franciaországi magyarok körében*, PhD-értekezés (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2013), 37. o.
- 57 Belügyminisztérium, Általános Biztonsági Igazgatóság, *A Franciaországban tartózkodó külföldiekre vonatkozó statisztikák*.
- 58 Marès: „Exilés d’Europe Centrale”, 132–133. o.
- 59 „Magyar Füzetek”, *Elektronikus Periodika Adatbázis*, <https://epa.oszk.hu/html/vgi/kar-dexlap.phtml?id=2201> (a letöltés ideje: 2025. április 25.).
- 60 Lásd: Tóth Ferenc: „»Magyar irodalom francia szívvel«. A 18. századi franciaországi magyar emigráció irodalmi tevékenysége” in *Homályzónák*, szerk. Borsi-Kálmán Béla (Budapest: Sík Kiadó, 2000), 45–52. o.; Tóth: *Souvenir Français*.
- 61 Parker, John: *Idegenlégió. A világ legdurvább haderejének szenzációs története*. (Budapest: J LX, 2000), 17. o.
- 62 Nóvé Béla: *Patria Nostra. ’56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban* (Eger: Eszterházy Károly Főiskola, 2016), doktori disszertáció, 71. o.
- 63 Grand Mémorial, FR ANOM, *Mihályi, Béla. 1886–1955*.
- 64 Lásd: Mihályi Imre (Mihályi Béla): *Francia zászló alatt* (Pápa: k. n., 1898).
- 65 Palócz Márk: *A Francia Idegenlégió magyar tagjai 1831-től napjainkig* (Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 2021), OTDK-dolgozat, 22. o.

- 66 Palócz Márk: „Des camps d'internement à la Légion étrangère”, *Ostium*, 19., no. 2. (2023): 21.
- 67 Lásd: Kuncz Aladár: *Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságból* (Kolozsvár: Erdélyi Szépmíves Céh, 1931).
- 68 Lásd: Palócz: Des camps d'internement”.
- 69 Palócz: *A Francia Idegenlégió magyar tagjai*, 26. o.
- 70 Lásd: Bene Krisztián: „A szabad franciák és a világ”, *Klió. Történelmi Szemlélő Folyóirat*, no. 4. (2018): 53–58.; Bene: „Szemelvények”; Pécsi Anna: *A szabadság vándorai* (Budapest: Kossuth Kiadó, 1973) stb.
- 71 ANF. 20010216/175 – 6068. *Dossier sur l'Association Hongroise des Amis de la France*.
- 72 Janicaud, Benjamin: „A franciaországi magyar emigráció politikai változásai a negyvenes években”, *Acta Historica*, no. 118. (2003): 85.; Bene: „Szemelvények”, 724. o.
- 73 Bene: „Szemelvények”, 725–726. o.
- 74 Bene: „A szabad franciák és a világ”, 54. o.; Bene Krisztián: „La coopération franco-hongroise dans le domaine de la sécurité avant 1990” in *Vers une nouvelle Europe? La France et l'Europe Centrale au regard des relations franco-hongroises contemporaines*, szerk. Gazdag Ferenc (Budapest: Dialóg Campus, 2019), 20. o.
- 75 Bene: „La coopération franco-hongroise”, 20. o.
- 76 Bene Krisztián: „Une migration atypique. Le parcours et l'identité des volontaire centre-européens de la Légion étrangère au lendemain de la Seconde Guerre mondiale (1945–1954)”, *Chronica*, 16. (2017): 98.; Palócz Márk: *Magyarok a Francia Idegenlégió kötelékében az első világháborúban* (Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 2019), OTDK dolgozat, 28. o.
- 77 Fejérdy: *L'Europe francophone*, 373. o.
- 78 Nóvé: *Patria Nostra*, 9. o.; Palócz, 2019: 28
- 79 Palócz, 2019: 30–31
- 80 Tokai-Vad Mátyás: *Az idegenlégió* (Debrecen: Lupuj-Book Kft., 2013), 141. o.; Nóvé: *Patria Nostra*, 70. o.; Palócz, 2019: 21
- 81 Szabó-Törpényi: *Szociolingvisztikai vizsgálatok*, 37. o.
- 82 Papp: „A nyugati magyar diaszpóra”, 628. o.; Szabó-Törpényi: *Szociolingvisztikai vizsgálatok*, 37. o.
- 83 *France Diplomatie*, „Hongrie. Relations bilatérales”, <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/hongrie/relations-bilaterales/> (a letöltés ideje: 2025. február 25.).
- 84 Forrás: *Insee.fr*, „Étrangers par nationalité détaillée – Séries longues depuis 1968. Hongrois”, <https://www.insee.fr/fr/statistiques/6478069?sommaire=6478362> (a letöltés ideje: 2023. augusztus 18.).
- 85 Forrás: *Insee.fr*, „Immigrés par pays de naissance détaillé. Hongrois”, <https://www.insee.fr/fr/statistiques/6478089?sommaire=6478362> (a letöltés ideje: 2023. augusztus 18.).
- 86 Forrás: *Insee.fr*, „Étrangers par nationalité détaillé. Hongrois”, <https://www.insee.fr/fr/statistiques/6478065?sommaire=6478362> (a letöltés ideje: 2023. augusztus 18.).
- 87 *Insee.fr*, „Acquisition de la nationalité française. Données annuelles de 1999 et 2023”, <https://www.insee.fr/fr/statistiques/2381644#graphique-figure1> (a letöltés ideje: 2025. február 26.).
- 88 Központi Statisztikai Hivatal, „22.1.1.33. A Magyarországon állampolgárságot kapott személyek az előző állampolgárság országa szerint”, https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0033.html (a letöltés ideje: 2025. február 26.).
- 89 Szabó-Törpényi: *Szociolingvisztikai vizsgálatok*, 37. o.
- 90 Facebook, „Franciaországi magyarok”, https://www.facebook.com/groups/161262723938232/?locale=hu_HU (a letöltés ideje: 2025. február 26.).
- 91 Facebook, „Párizsi magyarok”, https://www.facebook.com/groups/274391205907537/?locale=hu_HU (a letöltés ideje: 2025. február 26.).

- 92 Mosonyi: „A franciaországi magyarok nyelve”, 1036. o.; Baráth Tibor: „Franciaországi honfitársaink magyarsága” in *A franciaországi magyarság: Egy fejezet a külföldi magyarok életéből* (Budapest: „Studium” Bizománya, 1935), 7. o.
- 93 Fejérdy Gergely: „Auer Pál, az árnyékember”, *Kommentár*, no. 3. (2014): 74.
- 94 Lásd például: Fejérdy: *L’Europe francophone*; Z. Varga Zoltán: „Magyars in the Capital of Modernity. Paris in the Symbolic Geography of Modern Hungarian Literature (1888–1946)” in *Hungarian Literature as World Literature*, szerk. Hajdu Péter és Z. Varga Zoltán (New York, NY: Bloomsbury Academic, 2024); Boros Judit: *Magyar festők Párizsban (1880–1896)* (Budapest: ELTE BTK, 2006), doktori disszertáció; Kántor Lajos: „Párizs üzen”, *Korunk*, 26., no. 3. (2015): 64–65.; Földes Györgyi: „Valaha volt avantgárd nőírók külföldön, avagy Földes Jolán és Kádár(-Karr) Erzsébet transznacionális érvényesülési stratégiái”, *Korunk*, 33., no. 11. (2022): 24–36.; Malonyay Dezső: *Munkácsy Mihály élete és munkái* (Budapest: Kossuth Kiadó, 2005); Vasy Géza: „Illyés Gyula a Kádár-kor első felében”, *Tiszatáj* (2006. január): 56–65.
- 95 Szabó-Törpényi: *Szociolingvisztikai vizsgálatok*, 37. o.; Papp: „A nyugati magyar diaszpóra”, 628. o. Az állandó magyar diaszpórát a diplomáciai kar képezi, amelynek tagjai hosszabb-rövidebb ideig Franciaországban élnek. Köztük volt/van két illusztris nagykövetségünk is: Károlyi György – aki gróf Károlyi Mihály távoli unokaöccse és francia-magyar kettős állampolgár –, valamint – az utolsó magyar király unokája, Habsburg Ottó fia, az osztrák-magyar Habsburg György. Lásd: *Magyarország Nagykövetsége Párizs*, „Károlyi György”. <https://parizs.mfa.gov.hu/assets/68/39/68/df1b7e8bfca8c859f4007e92ea-02fea5f578aac1.pdf> (a letöltés ideje: 2025. február 27.); Gladieu, Stephan: „Habsburg György nagykövet interjút adott a *Le Figaronak*”, *Magyarország Nagykövetsége Párizs*, <https://parizs.mfa.gov.hu/news/habsburg-gyoergy-nagykoevet-interjut-adott-a-le-figaronak> (a letöltés ideje: 2025. február 27.).
- 96 *Kőrösi Csoma Sándor Program*, „Argentínai Magyar Intézmények Szövetsége”, <https://www.korosiprogram.hu/partnereink/argentinali-magyar-intezmenyek-szovetsege> (a letöltés ideje: 2023. augusztus 10.).
- 97 Amelynek az elődje az 1950-ben alapított Argentínai Magyar Egyesületközi Tanács volt.
- 98 *Kőrösi Csoma Sándor Program*, „Clevelandi Egyesült Magyar Egyletek”, <https://www.korosiprogram.hu/partnereink/clevelandi-egyesult-magyar-egyletek> (a letöltés ideje: 2023. augusztus 10.).
- 99 Lásd: Romsics Ignác: „Francia–magyar kulturális kapcsolatok és a párizsi Magyar Intézet a két világháború között” in *Magyarságkutatás: A Magyarságkutató Intézet évkönyve*, szerk. Juhász Gyula és Kis Gy. Csaba (Budapest: Magyarságkutató Intézet, 1989), 193–204. o. *Liszt Intézet. Magyar Kulturális Központ Párizs*, „Az Intézetről”, <https://culture.hu/hu/paris/az%20intezetrol> (a letöltés ideje: 2025. április 8.).
- 100 *Magyarországi Református Egyház*, „A közösségben megélt hit ereje – 95 éves a párizsi magyar református gyülekezet”, <https://reformatus.hu/egysegben/magyar-reformatusok-vilagban/diaszpóra-hirek/a-kozossegeben-megelt-hit-ereje-95-eves-a-parizsi-magyar-gyulekezet/> (a letöltés ideje: 2023. augusztus 18.).
- 101 *Párizsi Katolikus Magyar Misszió*, „Kezdőlap”, <http://www.magyarmisszio.info/> (a letöltés ideje: 2023. augusztus 18.).
- 102 *Kabóca Párizsi Magyar Iskola*, „Rólunk”, <https://www.kaboca.fr/> (a letöltés ideje: 2023. augusztus 18.).
- 103 *Café Bilingue Vincennes*, „Hongrois”, <https://www.cafebilinguevincennes.com/ateliers/hongrois-bilingue-hg> (a letöltés ideje: 2023. augusztus 18.).

- 104 *Cours de Hongrois*, „Cours de Hongrois au Lycée Jacques Decour: session 204–2025”, <https://courshongrois.com/> (a letöltés ideje: 2025. február 27.).
- 105 *Institut Liszt*, „Enseignement du hongrois en France”, <https://culture.hu/fr/paris/enseignement> (a letöltés ideje: 2025. február 27.).
- 106 *Institut National des Langues et Civilisations Orientales*, „Hongrois”, <http://www.inalco.fr/langue/hongrois> (a letöltés ideje: 2023. augusztus 18.).
- 107 Magyar fordításban: Egyetemi Magyar Tanulmányok Központja.
- 108 *France Diplomatie*, „Traités et accords de la France avec la Hongrie”, https://basedoc.diplomatie.gouv.fr/exl-php/util/documents/accede_document.php?1740331408128 (a letöltés ideje: 2025. február 27.).